

ЧЕРЕВАЧ О. М., здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

У статті надано адміністративно-правову характеристику поняттю насильства в сім'ї, визначено та описано форми насильства в сім'ї, висвітлено відповідальність за вчинення насильства в сім'ї.

Ключові слова: насильство в сім'ї, види та форми насильства в сім'ї, сексуальне насильство, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство.

В статті представлена адміністративно-правова характеристика поняття насильства в сім'ї, визначено та описано форми насильства в сім'ї, висвітлено відповідальність за вчинення насильства в сім'ї.

Ключевые слова: насилие в семье, виды и формы насилия в семье, сексуальное насилие, физическое насилие, психологическое насилие, экономическое насилие.

In the article given administrative description of concept is given violence in family, certain and described types of violence in family, responsibility is reflected for the feasibility of violence in family.

Keywords: violence in family, kinds and forms of violence in family, sexual violence, physical violence, psychological violence, economic violence.

Конституція України, визнавши людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю, покладає на державу обов'язок гарантувати та захищати зазначені цінності.

Серед невирішених питань сучасності залишається проблема подолання домашнього насильства. Виступаючи загальносвітовою проблемою, попередження насильства у сфері сімейно-побутових відносин є актуальним й для України. За даними досліджень, проведених в Україні у 1995 р., близько 70 % жінок піддавалися різним формам приниження і знущання в родині.

З метою законодавчого закріплення правових та організаційних основ попередження насильства в сім'ї, визначення кола суб'єктів, на яких покладається здійснення заходів з попередження насильства у сім'ї 15 листопада 2001 р. Верховна Рада України прийняла Закон "Про попередження насильства у сім'ї". Згідно з його положеннями попередження насильства в сім'ї – це система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства у сім'ї, припинення насильства у сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї [5].

Так, за 12 місяців 2010 р. в Україні було скоєно 612 вбивств на сімейно-побутовому ґрунті, що складає 19 % всіх розслідуваних вбивств [8].

Визначення законодавцем насильства в сім'ї як наявної соціальної проблеми – лише перший крок, спрямований на її вирішення. Однак потрібно вирішувати і інші наявні проблеми – це і недосконалість нормативно-правової бази, що регламентує сфери протидії насильству в сім'ї, і недостатність наукової основи, відсутність повної інформації про ступінь розповсюдженості даного явища, про його причини та умови; високий ступінь латентності даного явища, зумовлений тим, що про факти насильства в сім'ї не надходять заяви до правоохоронних органів.

Розглядаючи будь-яке соціально негативне явище, відшукуючи ефективні форми та методи протидії йому, перш за все необхідно надати йому адміністративно-правову характеристику і встановити фактори та причини даного феномена.

На формування основних положень та висновків, що викладені у даній статті вплинули роботи В.С. Бондаря, П.О. Власова, М.І. Дмитренко, Г.С. Запорожцевої, О.В. Ковальнової, М.В. Тропіна [9-16] та ін.

Втім, питання адміністративно-правової характеристики насильства в сім'ї у працях цих вчених розглянуті фрагментарно або в рамках більш широкої проблематики.

Метою статті є науковий результат щодо надання адміністративно-правової характеристики поняття "насильство в сім'ї".

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань: 1) висвітлення правової ос-

нови визначення поняття "наси́льство в сім'ї"; 2) висвітлення існуючих форм насильства в сім'ї; 3) визначення шляхів удосконалення правової основи протидії насильству в сім'ї.

Для здійснення якісного аналізу та надання адміністративно-правової характеристики насильства в сім'ї як явища необхідно усвідомлювати історичні корені цього явища та механізм його відтворення у наступних поколіннях.

Одним із важливих витоків насильства у сім'ї є пережитки патріархальної свідомості, у сучасному суспільстві. У патріархальному суспільстві абсолютно домінуючою була постать чоловіка, який був зобов'язаний забезпечувати сім'ю всіма необхідними для життя ресурсами, а також захищати її від будь-якої зовнішньої небезпеки. При цьому жінки і діти були абсолютно безправними і повністю підпорядкованими чоловікові – голові сім'ї. Влада чоловіка підтримувалась за допомогою жорстокого насильства. Культурна традиція, підтримувана релігією, не просто виправдовувала насильство у сім'ї, а й нерідко робила його обов'язковим елементом життя.

Патріархальний уклад життя можна було певною мірою виправдати існуючим на той час способом виробництва, для якого потрібна була велика фізична сила (полювання, обробка землі, випас худоби), а також необхідністю самостійно із зброєю в руках захищати родину. І в наш час ще розповсюджені погляди, успадковані від патріархального суспільства, які нерідко виправдовують насильство в сім'ї.

Незважаючи на те, що в усіх цивілізованих країнах вже багато десятиріч офіційно задекларована рівність чоловіка і жінки, уявлення про перевагу чоловіків над жінками, залежність жінки від чоловіка досі зберігаються. Усе це створює у суспільстві атмосферу терпимості до насильства в сім'ї і не сприяє подоланню цього явища.

Поняття «наси́льство» хоч і використовується у багатьох нормативних актах, але в жодному з українських правових документів не надається визначення цього поняття.

Так, звернімося до спеціального закону України, за допомогою якого здійснюється правове регулювання сфери протидії насильству в сім'ї – Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" [5]. У ст. 2 зазначеного Закону, що називається "Законодавство про попередження насильства в сім'ї", визначено, що законодавство про попередження насильства в сім'ї складається з Конституції України, цього Закону, інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо попередження насильства в сім'ї.

З аналізу тексту вищезазначеної статті можна побачити, що законодавець не може надати конкретизований перелік нормативно-правових актів, що регулює сферу протидії насильству в сім'ї, а отже, це свідчить про розгалуженість системи законодавства, що регулює вказану сферу. В цілому це може призводити до погіршення ефективності діяльності з протидії насильству в сім'ї.

Однак повернімося до системи нормативно-правових актів, що побудована законодавцем у сфері протидії насильству в сім'ї. Першим нормативно-правовим актом визначена Конституція України. Зрозуміло, що норми Конституції прямо не регулюють сферу протидії насильству в сім'ї, проте ними здійснюється загальне регулювання правової сфери. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, *недоторканність і безпека* (курсив наш. – О.Ч.) визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Однак важливою є і друга частина зазначеної статті, де вказано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. На нашу думку, важливим є закріплення в Конституції України таких положень: ст. 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; стаття 25. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, *статі* (курсив наш. – О.Ч.), етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. З огляду на тему статті важливим є таке положення, закріплене в ст. 28: кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [1].

Отже, з аналізу положень Конституції України можна дійти висновку, що захисту прав

громадян щодо особистої недоторканності, захисту гідності приділена велика увага, що свідчить про важливість надання рівних прав кожній людині.

Другою ланкою в правовому регулюванні сфери протидії насильству в сім'ї є закони України. Тож звернімося до Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" [5]. Стаття 1 зазначеного Закону визначає основні терміни у сфері попередження насильства в сім'ї, аналіз яких є необхідним для надання повної характеристики цього явища. Зокрема, насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [5]. Слід зазначити, що відповідно до Рекомендації № R (85) 5, прийнятої на 382-му засіданні Комітету міністрів держав-учасниць Ради Європи, визначено, що насильству в сім'ї притаманні будь-які дії або бездіяльність, яка завдає шкоди життю, фізичній чи психологічній недоторканності та свободі людини або суттєво перешкоджає розвитку особистості [7].

При наданні характеристики поняття "насильство в сім'ї" важливими є поняття "сім'я", "члени сім'ї". У ст. 3 Сімейного кодексу України сказано:

"Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.

Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства" [4].

Отже членами сім'ї можуть бути: подружжя; батьки (мати, батько) й дитина (діти); усиновителі (усиновитель) і усиновлений (удочерена); дід (бабуся) і онук (онука); вітчим (мачуха) і пасинок (падчерка); брати і сестри; фактичні вихователі і вихованці.

Членами сім'ї можуть бути визнані також і інші особи, які є родичами і разом проживають. Підкреслимо, що сини і доньки належать до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживають. Відповідно до Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" визначено, що члени сім'ї – це особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [5].

Стаття 1 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" визначає, що насильство в сім'ї можливе у таких формах: 1) фізичне насильство в сім'ї; 2) сексуальне насильство в сім'ї; 3) психологічне насильство в сім'ї; 4) економічне насильство в сім'ї. Тож, розглянемо докладніше визначені форми насильства в сім'ї.

Фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності [5].

Вчинення насильства в сім'ї у формі фізичного насильства є однією з найбезпечніших форм прояву феномена насильства, тому що прямо посягає на закріплені Конституцією України права, серед яких право на життя, свободу та особисту недоторканність, честь та гідність особи.

Результатом фізичного насильства в більшості випадків є нанесення тілесних ушкоджень. Тяжкість тілесних ушкоджень визначається відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, що затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 [6]. Так, зазначений наказ надає таке визначення тілесних ушкоджень: це порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних [6].

Однак необхідно зазначити, що за такі дії особа буде нести відповідальність за відповідними статтями Кримінального кодексу України [3], що виключає кваліфікацію вчинення насильства в сім'ї.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього члена сім'ї [5]. Слід вказати, що в Кримінальному кодексі України [3] є окремий розділ, присвячений злочинам проти статевої свободи та недоторканності. У зв'язку із чим постає основне

питання правового характеру: як правильно кваліфікувати діяння особи – як злочин чи як насильство в сім'ї? На нашу думку, така невизначеність може призводити до уникнення покарання певними категоріями осіб, що мають схильність до сексуального насильства.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю [5].

Відповідно, психологічне насильство в сім'ї може порушувати такі права, як право на повагу гідності, на таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції, право на свободу думки і слова та інші.

Як зазначає у своїй роботі О.В. Ковальова, психологічне насильство може мати такі прояви: використання лайливих слів та (або) крику, образи, приниження, які спричиняють шкоду самооцінці члена сім'ї і дозволяють тримати його в атмосфері страху; брутальна критика дій, думок, почуттів члена сім'ї, звинувачення його в усіх проблемах; образа переконань, що мають цінність для особи; образа віросповідання, національної, расової та класової приналежності або походження, обмеження в самореалізації, навчанні, роботі; налаштування дітей проти матері; залякування, усунення від процесу ухвалення рішень; систематичні безпідставні докори і зауваження, прояви незадоволення; образливі жести або дії (наприклад, плевки в члена сім'ї або в його напрямку); вияви брутальності щодо родичів або друзів члена сім'ї, їх образи з метою принизити члена сім'ї; спричинення шкоди домашнім тваринам, до яких член сім'ї емоційно прив'язаний – з метою помсти або залякування; знищення, пошкодження або приховування особистих речей члена сім'ї та інших предметів, які хоч і не мають великої грошової вартості, але є для нього цінними; примус члена сім'ї до принизливих дій; примус до протизаконних дій; обмеження свободи дій і пересувань члена сім'ї; контроль і обмеження можливостей спілкування з родичами або друзями, стеження; крайні вияви ревності, підозрілості, стеження, що роблять життя нестерпним; погрози фізичного або іншого насильства над жертвою або іншими близькими їй особами, зокрема дітьми; погрози спричинити економічну шкоду (позбавити фінансової підтримки або якогось майна); погрози розлучення або подружньої невірності; погрози піти з сім'ї і забрати з собою дітей; погрози розповісти всім про його особисті справи, секрети тощо; погрози самогубства або спричинення собі фізичної шкоди [14].

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [5].

Економічне насильство може мати такі прояви: позбавлення або обмеження одним з членів сім'ї іншого члена сім'ї можливості користуватись і розпоряджатись грошовими коштами, які він заробив, або які є їх спільною власністю; створення ситуацій, коли один з членів сім'ї вимушений просити гроші (при їх наявності) на утримання сім'ї або на необхідні власні потреби; ненадання грошей на утримання дітей, невіплата аліментів; дріб'язковий контроль за всіма витратами, вимога звітувати за них; демонстрація того, що домашня робота не має ніякої економічної цінності; позбавлення можливості користуватись своїм власним або спільним майном; пошкодження або знищення майна іншого члена сім'ї або спільного майна.

Необхідною частиною для вирішення питання про дійсність вчинення насильства в сім'ї є наявність жертви. Як визначено у Законі України "Про попередження насильства в сім'ї", жертва насильства в сім'ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї [5].

По суті, кожний конкретний варіант насильства – самостійна проблема, яка має специфічні риси. Причини, умови, форми прояву насильства, наслідки насильницьких дій залежно від об'єкта будуть мати свої особливості, які необхідно враховувати при здійсненні попередження насильства в сім'ї.

Одним із елементів адміністративно-правової характеристики є відповідальність за насильство в сім'ї.

Так, у Кодексі України про адміністративні правопорушення [2], а саме у ст. 173-2, передбачена адміністративна відповідальність за насильство в сім'ї. Відповідно, ст. 173-2 визначає, що вчинення насильства в сім'ї – це умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право,

тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. Тобто в цьому визначенні немає сексуального насильства, а всі дії, що спричинили тілесні ушкодження, повинні кваліфікуватися за визначеними статтями ККУ. Однак незрозумілим залишається факт віднесення сексуального насильства до одного із проявів насильства в сім'ї. Викликає питання визначення дій з застосуванням фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень.

Отже, виходячи із аналізу вищевикладеного матеріалу можна зазначити, що в законодавстві України визначено поняття «насильство в сім'ї» та суміжні терміни. Насильство в сім'ї може виявлятися у чотирьох видах: 1) фізичне; 2) сексуальне; 3) психологічне; 5) економічне. Однак відповідальність за кваліфікацією «насильство в сім'ї» передбачено лише за трьома: 1) фізичне; 2) психологічне; 3) економічне. Визначено, що ця сфера регулюється розгалуженою системою нормативно-правових актів: законів, постанов центральних органів виконавчої влади та нормативно-правових актів окремих служб та відомств. Відповідно, для подолання такої ситуації є необхідним: по-перше, проведення уніфікації чинного законодавства з метою створення єдиної моделі державної політики із попередження насильства в сім'ї; по-друге, посилення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї; по-третє, чітке розмежування дій, що підпадають під адміністративну відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, та дій, що підпадають під ознаки злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України; по-четверте, виокремлення насильства, що вчиняється стосовно дітей, адже вони є ще більш незахищеними від проявів насильства в сім'ї; по-п'яте, сприяння суспільному усвідомленню серйозності проблеми за допомогою рекламної кампанії в пресі, телевізійних програм та фільмів на тему попередження насильства в сім'ї; по-шосте, корекція сімейного виховання, насамперед заборона фізичного покарання дитини, підвищення педагогічної культури батьків.

У подальшому планується дослідження діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії насильству в сім'ї, виокремлення особливостей такої діяльності.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 151.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Затв. Законом Української РСР від 7 грудня 1985 р.; станом на 25 травня 2011 р. // ВВР. – 1985. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
3. Кримінальний кодекс України: Затв. Законом України від 05 квіт. 2001 р. // ВВР. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
4. Сімейний кодекс України: Затв. Законом України від 10 січня 2002 р. // ВВР. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
5. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. // ВВР. – 2002. – № 10. – Ст. 70.
6. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Затв. наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
7. Рекомендація № R (85) 4 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
8. Офіційна статистика МВС України за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130;jsessionid=79359BAAB2E6E66B05DA91BF96B571F9>.
9. Власов П.О. Насильство в сім'ї та організаційна робота по його подоланню: Інф.-практ. посіб. – Дніпропетровськ, 2004.
10. Власов П.О. Насильство в сім'ї та соціальна робота із сім'ями, в яких чиниться насильство: Інф.-практ. посіб. – Дніпропетровськ, 2006.
11. Власов П.О., Запоржцев А.В., Брижик В.О. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: Інф.-практ. посіб. – Дніпропетровськ, 2006.
12. Власов П.О., Дмитренко М.І., Тропін М.В. Попередження насильства в сім'ї: Метод. рекомендації. – Дніпропетровськ, 2001.
13. Дмитренко М.І., Заброта Д.Г. Дії дільничних інспекторів міліції в екстремальних ситуаціях: Метод. рекомендації. – Дніпропетровськ, 2001.
14. Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис. ... канд. юр. наук. – Харків, 2008.
15. Руднева О.М. Насильство в сім'ї: Коментар // Гендерне законодавство: Порівняльний аналіз та коментарі. – К., 2005. – С. 133-141.
16. Онишко Ю.В. Організація роботи органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинів, які вчиняються в сімейному середовищі. Психологічні аспекти дій працівника міліції у випадку насильства в сім'ї: Метод. рекомендації. – К., 2002.

Надійшла до редакції 14.11.2011

